

7. Gazdasági biztonság

Felméry Zoltán – Tólas Péter

Gazdasági biztonság – szubjektív percepció – mutatószámok nyújtotta biztonság – társadalmi bizonytalanság – pénzügyi biztonság – energiabiztonság – rendkívüli intézkedések – létfenyegetések hiánya

Tankönyvünk e fejezete a gazdasági biztonsággal foglalkozik, elsősorban azt vizsgálva, miért különleges a biztonság gazdasági dimenziója, milyen helyzetekben lehet létjogosultsága a gazdasági biztonság fogalmának, s milyen nehézségekkel kell számolnunk a biztonság e dimenziójának vizsgálatakor. Már előjáróban jeleznünk kell, hogy bár a gazdaság a társadalmi tevékenységek egyik leginkább globalizálódott területe, a gazdasági biztonság továbbra is elsősorban az államok szintjén értelmezhető fogalom. Részben mert a gazdaság két nemzetközileg kulcsfontosságú területének biztonsága – az energiabiztonság (SOVACOL 2013), amellyel külön fejezet foglalkozik tankönyvünkben, és a pénzügyi biztonság (DE GOE-DE 2010) – a nemzetközi biztonsági tanulmányok elkülönült és önálló diszciplinájává vált. Részben pedig azért, mert a gazdasági biztonság területén felmerülő kihívásokra – egy-két kivételtől eltekintve – még ma is elsősorban az állam keretein belül keresnek megoldásokat a társadalmak. Elsősorban azért itt, mert a nemzetgazdaság fölötti diszpozíció az állami szuverenitás egyik kulcseleme, a gazdasági vagy a gazdaságot érintő politikai döntések önálló meghozatalához pedig elengedhetetlen a gazdasági stabilitás nemzeti hatáskörben történő biztosítása. Legutóbb épp a 2008-as nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság mutatott rá igen élesen arra, hogy a gazdaság azon társadalmi területek egyike, amelynek befolyásolása során az államnak kiemelt felelőssége van. Igaz ugyanakkor, hogy a nemzetgazdaságok összefonódása és a gazdasági folyamatok transznacionalizálódása miatt az államok a gazdasági biztonság területén is összefogásra (sőt, olykor közös döntésekre) kényszerülnek annak érdekében, hogy a jóléti tényezők feletti állami-kormányzati ellenőrzésüket fenntarthassák. (KEOHANE–NYE 2011, 255.) Az utóbbira kiváló példák a bilaterális és multilaterális nemzetközi (szabad)kereskedelmi szerződések, amelyekből napjainkban 455 van érvényben. (WTO RTA 2018) A globalizálódott és transznacionalizálódott piacok ellehetetlenítik az egyes nemzetgazdaságok izolációját, a kereskedelmi és vámháborúk elkerülése és a fogyasztói hasznosság maximalizálása viszont valamennyi állam és társadalom érdeke. Ezek biztosítására az államok nemzetek feletti együttműködésére és megállapodására van szükség, még akkor is, ha a világ-gazdaság egyes szereplői olykor megkérdőjelezzik az érvényben lévő szerződések hosszú távú létjogosultságát. (BREMNER 2017)

7.1. Fogalmi bevezetés

Gazdasági szempontból az állam elsődleges funkciója a társadalmi értékek újratermelési folyamatának biztosítása, az ehhez szükséges feltételek, illetve a stabilitás és a kiszámíthatóság megteremtése. Történetileg az államnak ez a funkciója a legrégebbi, sőt a biztonság terén és a társadalom életének egyéb területein betöltött fő állami feladatok (például a külső védelem és belső rend biztosítása, az oktatási és egészségügyi közfeladatok) is elsősorban ezt az újratermeléshez kötődő funkciót szolgálták és szolgálják. Az államok gazdasági szerepvállalásuk során széles körű feladatrendszert látnak el, amelyek közül a legfontosabbaknak az alábbiakat tekinthetjük:

- *a közjavak és közösségi szolgáltatások biztosítása* – a finanszírozási feltételek és szabályozottság megteremtése a közüzemi, a kommunális, a közbiztonsági, az egészségügyi és szociális, a kulturális és oktatási, a közigazgatási, a tömegközlekedési, a postai és hírközlési szolgáltatások területén;
- *a jövedelmek újraelosztása* – a modern társadalmakban az adórendszer működtetésén keresztül az állam vállalja fel az újraelosztó szerepet, az elvont jövedelmek pedig különböző szempontrendszer mentén újraelosztásra kerülnek a társadalom tagjai számára;
- *a gazdaság irányítása* – a termelés, az elosztás, a fogyasztás feltételeinek alakítása;
- *a verseny biztosítása, a piaci kudarcok* – monopóliumok, oligopóliumok, kartellek, externáliák – *kezelése, a tranzakciós költségek szabályozása*;
- *a termeléshez szükséges természeti erőforrások* (ásványi kincsek, nyersanyagok, fosszilis energiahordozók) és tárgyasult erőforrások (például gépek, berendezések, pénzügyi eszközök), *valamint a munkaerő biztosítása és védelme*;
- *a termelő infrastruktúra* (például közlekedési, távközlési, kereskedelmi, pénzügyi szolgáltatási) és *a nem termelő infrastruktúra* (például oktatási, egészségügyi, közigazgatási) *biztosítása és védelme*;
- *a tulajdonviszonyok szabályozása*;
- *a gazdaságpolitika alakítása* – a gazdasági fejlődés feltételeinek megteremtése (például monetáris, költségvetési, árfolyam-, növekedési, adópolitika és intézkedések).

A gazdasági biztonság létjogosultsága kapcsán elsőként felmerülő probléma az, hogy a gazdasági tevékenységek esetében nem igazán beszélhetünk biztonságról a kifejezés hagyományos értelmében, hiszen a piacgazdaságnak egyik fontos eleme éppen a bizonytalanság. Vállalkozások jönnek létre és szűnnek meg anélkül, hogy ezt a közösségek biztonsági kérdésként érzékelnék, mi több, a vállalkozások létrejötte és megszűnése éppen a közösségek változó keresleti igényei miatt következik be. Vagy ahogy Joseph Schumpeter megfogalmazta: a kapitalizmus lényege a „teremtő rombolás”, ahol a gazdasági és technológiai fejlődés motorja az innováció, amely a gazdaságban fennálló egyensúly agresszív lerombolására törekszik. (SCHUMPETER 2003, 81–86.) A kapitalizmus éppen azért sikeresebb más gazdasági és társadalmi berendezkedéseknél, mert hihetetlen mértékben díjazza az újszerűséget, a korábban stabilnak hitt gazdasági és technológiai folyamatok

újradefiniálását és ezáltal a társadalmi életminőség megváltoztatását, növelését. Ha azonban elfogadjuk a koppenhágai iskola biztonságiasításértelmezését – vagyis, hogy a biztonságiasítás annak elismerése, hogy egy viszonyrendszer olyan konfliktusokkal terhelt, ami rendkívüli állami beavatkozást igényel (BUZAN – WAEVER – DE WILDE 1998, 23–24.) –, az állam fentiekben felsorolt gazdasági feladatai során számos olyan fenyegetés jelentkezhet, ami a szokásos napi politikai munkamenethez („business as usual”) képest rendkívüli beavatkozást igényel. Elég csak olyan helyzetekre gondolnunk, amikor például csődbe megy egy piaci alapon tevékenykedő közszolgáltatást nyújtó vállalat, de továbbra is el kell látni a feladatot, vagy amikor egy hitelezési válság következtében az államnak pénzt kell pumpálni a bankszektorba (POTOCKÁNÉ–BERTALAN 2015, 13–15.), vagy amikor egy autópálya építése esetén fel kell lépni az ajánlatot tevők kartellje ellen (BASSOLA 2010). Hasonlóképp rendkívüli intézkedésekkel szoktak reagálni a kormányok a hirtelen termelés-visszaesésre, a rövid idő alatt elszabaduló inflációra és a vállalatok vagy a lakosság tömeges eladósodására. Az ilyen és hasonló példák azt mondatják velünk, hogy a gazdasági biztonság fogalma általánosságban is értelmezhető.

Problémát jelent azonban az is, hogy a gazdasági biztonsággal összefüggésben mit tekintünk és minősítünk rendkívüli intézkedésnek. Ez ugyanis nagyon erősen függ az ország gazdasági rendszerének jellegétől, illetve a rendszert irányítók és az országban élők szemléletétől. Egészen mást jelent ugyanis a rendkívüli intézkedés egy tisztán a piac által szabályozott gazdaságban, egy központosított tervgazdaságban vagy egy piac által dominált, de az állam által is befolyásolt vegyes gazdaságban, hogy csupán a gazdasági rendszerek három elméleti alaptípusát említsük. Míg ugyanis egy tiszta piacgazdaság esetében elméletileg rendkívüli intézkedésként értelmezhető minden, az állami beavatkozás és a bürokratikus koordináció erősödésével kapcsolatos intézkedés, egy szigorú tervgazdaság esetében a piaci koordináció szerepének növelésével összefüggő lépések tekinthetők rendkívülinek. A vegyes gazdasági rendszerekben pedig annak eldöntése nehéz kérdés, hogy mikortól minősítjük a bürokratikus és a piaci koordináció arányának változását rendkívülinek? S akkor még nem is szóltunk az olyan országokról – s ilyenek például a Fragile State Index (FSI) rangsor gazdasági indikátorának rendszeres listavezetői (például Észak-Korea, Szomália, Guinea, Haiti, Zimbabwe, Niger, Jemen) –, ahol az állandósult gazdasági válság miatt gyakorlatilag permanensek a rendkívüli intézkedések. A jelzett dilemmák jól érzékelhetők a gazdasági biztonság fogalmának definiálásával kapcsolatos vitákban is.

A gazdaság kérdése az 1960-as évek végétől jelent meg a nemzetközi biztonsággal foglalkozó szakirodalomban (COOPER 1968, CALLEO–ROWLAND 1973), majd az 1973-as olajválságot követően nyert egyre nagyobb fontosságot (GILPIN 1975; KEOHANE–NYE 1977), azzal párhuzamosan, hogy az európai nagyhatalmak – a tömbök közötti szembenállás enyhülésének következtében – biztonságukra nézve egyre inkább a gazdasági, s egyre kevésbé a katonai kihívásokat tekintették kulcsfontosságú kérdéseknek. (KIRCHNER–SPERLING 1992, 154–193.) Ez utóbbi szemlélet a kétpólusú világrend felbomlását követően megerősödött, azonban komoly vita alakult ki a nemzetközi kapcsolatok iskoláinak képviselői között arról, hogy a gazdasági biztonság mennyire tekinthető önálló diszciplinának. Míg a neorealista iskola képviselői a katonai biztonságnak alapvetően alárendelt területként tekintenek a gazdaságra (WALT 1991, 227.; MEARSHEIMER 2001), a neoliberaisok nem csupán elismerik a gazdaság biztonságban betöltött fontosságát (BRESLIN 2007, PATOMÁKI 2008), de egyes képviselőik a geopolitika helyett egyenesen a geoökonómia uralmát vélik

felfedezni a nemzetközi kapcsolatok és nemzetközi biztonság területén. (LUTTWAK 1990, BLACKWILL–HARRIS 2016) A másik oldalon az 1990-es évek közepén megjelenő humán biztonság az államok helyett az egyén szempontjából definiálja a gazdasági biztonságot is (PÉCZELI 2011), e területen is megkérdőjelezve nem csupán az államközpontú biztonság-felfogást, de ezen belül számos olyan kiindulópont relevanciáját, ami az állami és nemzetközi szinten definiált gazdasági biztonsághoz tartozik. Így például az olyan gazdasági növekedést, globális és nemzeti szinten egyaránt, amely növeli az államok és társadalmi rétegek közötti jövedelmi és életminőségbeli különbségeket, illetve elhanyagolja az egészségügy, az oktatás, a technológia, a környezet és a foglalkoztatás fejlesztését. (STEWART 2004) S természetesen találkozhatunk olyan megközelítésekkel is, amelyek a gazdasági biztonság kapcsán elsősorban továbbra is az energiabiztonságra, a pénzügyi biztonságra vagy a szociális biztonságra teszik a hangsúlyt. (NESADURAI 2005; RONIS 2011; ILO 2004; ESI 2013) Számos esetben a gazdasági biztonsággal foglalkozó szerzők nem is definiálják pontosan a fogalmat, csupán azokat a főbb területeket jelölik meg, amelyre a gazdasági biztonság elemeiként tekintenek. Ezek között leggyakrabban a *fenntartható növekedés biztonsága*, az *értékesítésbiztonság* (piacbiztonság), az *ellátásbiztonság*, a *fizikai környezet biztonsága*, a *technológiai biztonság*, a *szociális biztonság*, az *értékbiztonság* (az értékek kiszámíthatósága és a változásokra való felkészülés), illetve az állam szabályzó szerepének biztosítása szerepelnek. (DENT 2006; VKI 2007; INOTAI 2016)

Mivel fejezetünk e része a fogalmi bevezetés alcímet viseli, a fentebb jelzett problémák ellenére sem tekinthetünk el attól, hogy ne kíséreljük meg már itt definiálni a gazdasági biztonság fogalmát. Annak ellenére, hogy a továbbiakban is számos olyan körülményre hívjuk fel a figyelmet, amely megnehezíti a gazdasági biztonság értelmezését. Minden korábbi szempontot összevetve legáltalánosabb és legszélesebb értelemben a gazdasági biztonság az állami és nemzetközi politikai struktúra és a gazdasági piacstruktúra közötti kiegyensúlyozott kapcsolatot, a társadalom jólétéhez és az államhatalom elfogadható szinten tartásához szükséges erőforrásokhoz, pénzeszközökhöz és piachoz való hozzáférés biztosítását jelenti. (BUZAN – WAEVER – DE WILDE 1998, 95.; GÄRTNER 2005, 39.; GAZDAG 2011, 24.)

7.2. Mitől különleges a gazdasági biztonság?

A gazdasági biztonsággal összefüggésben fokozottan érvényes Daniel Deudney amerikai politológus azon figyelmeztetése, hogy a biztonság fogalma könnyen kiüresíthető, amennyiben a fogalmat nem megfelelően használjuk és rosszul társítjuk más fogalmakhoz. (DEUDNEY 1990) Pontos konceptualizálásra kell tehát törekedni, de a gazdasági biztonság jelentéstartalmának meghatározása – mint azt már korábban jeleztünk – korántsem egyszerű. Még az olyan gazdasági területek (például az energiabiztonság és a pénzügyi biztonság) esetén is, ahol a biztonságpolitikai elemzésnek kétségtelenül van létjogosultsága, a területek globális mivolta és széles körű értelmezése miatt a fogalmak jelentéstartalma nehezen strukturálható, és nehezen korlátozható kizárólag a biztonság dimenziójára. Az energiabiztonság ugyanis például mást jelent egy energiaexportőr, egy energiaimportőr és egy energiatranszitoló ország számára. Az Egyesült Államok az energiabiztonság kapcsán a hangsúlyt a sebezhetőség csökkentésére, a politikai zsarolhatóság elkerülésére s az energetikai függetlenségre teszi, ezzel szemben az Európai Unió a fenntarthatóságban, a hatékonyságban és az ellátás

biztonságában jelöli meg energiabiztonságának három pillérét. (TONGORI 2017) Nem nehéz azt sem belátni, hogy a pénzügyi biztonság fogalma is egészen másként jelenik meg a hitelezők és az adósok számára.

Miként már jeleztük, a más társadalmi területeken fennálló biztonságértelmezésektől eltérően, a gazdasági biztonság esetén a rendkívüli állami intézkedéseket legitimáló létfenyegetés jelenléte is nehezen értelmezhető. Míg egy katonai konfliktus esetén viszonylag könnyen kimutatható, hogy állami intézkedésre van szükség a lakosság, illetve egyes csoportjai életének megóvása érdekében, addig a gazdaságot érintő biztonsági intézkedések mögött nem mindig található tényleges létfenyegetés. A különböző, a társadalom egészét vagy egyes csoportjait érintő gazdasági kataklizmák ugyanis – eltekintve az egészen szélsőséges és ritka esetektől (például egyes erőforrásokhoz történő hozzáférés hiányában bekövetkező tömeges haláltól) (IFPRI 2017) – a legtöbb esetben nem járnak együtt a közvetlen megsemmisülés lehetőségével. A létfenyegetés helyett a gazdasági biztonság területén az életszínvonal visszaesését érintő fenyegetések a jellemzők, amit az államnak kezelnie kell, nemritkán a normál gazdaságpolitikai üzemmenettől eltérő megoldásokkal. A rendkívüli intézkedések foganatosítása tehát a gazdasági biztonság esetében is értelmezhető.

A létfenyegetés hiányából következik, hogy a fennálló egyéb fenyegetések objektivitása a gazdasági biztonság esetében meglehetősen könnyen sérül, s jelentősen felértékelődik a fenyegetéshez kapcsolódó *szubjektív és percepcionális elemek* szerepe. Gyakran előforduló jelenség, hogy a gazdasági fejlődést ugyan nem veszélyezteti semmi, az egyének és társadalmi csoportok azonban – valamilyen okból kifolyólag – mégis úgy érzik, hogy veszély fenyegeti aktuális életszínvonalukat. (MOLNÁR–KAPITÁNY 2006; FEKETE 2007) Ilyen helyzetekben a politika szükségszerűen a szubjektív szempontok kielégítése felé fordul, ami azzal a veszéllyel járhat, hogy a gazdasági biztonságot érintő intézkedések könnyen a politikai manipuláció eszközévé válhatnak. (MCCAFFERY–SLEMROD 2006) Legismertebb és legerőteljesebb formái ennek az úgynevezett választási költségvetések, amikor a kormányok – a választás megnyerése és a hatalom megtartása érdekében – a választást megelőzően lazítanak az állami költségvetés szigorán. (NÉMETH 2015)

A gazdasági biztonság szubjektív elemeinek előtérbe kerülését erősíti az is, hogy a gazdasági biztonsággal összefüggő intézkedések általában nem érintik ugyanolyan mértékben az egyes társadalmi csoportokat és egyéneket. Paradox módon a gazdasági stabilitást érintő vélt vagy valós veszélyeket elsősorban azok érzékelik súlyosabban, akiknek „van valamilyen” tulajdona. Akik nem halmoztak fel semmilyen vagyont, és nem rendelkeznek érzékelhető nagyságú jövedelemmel, azok a különböző gazdasági negatívumokat nem feltétlenül élik meg súlyos fenyegetésként, legfeljebb akkor – ez azonban a fejlett országokban felettebb ritka jelenség –, ha a folyamatok elviselhetetlen mélységűvé teszik szegénységüket és deprivációjukat, s ez társadalmi méretekben erősíti fel a szociális feszültségeket. Ebből fakad, hogy míg egy katonai fenyegetés esetén az államnak a lakosság egészének megvédésére kell törekednie, egy gazdasági fenyegetés esetében a megvédeni szükséges célcsoport érzékelhetően kisebb méretű. Ráadásul az érintettek védelmében tett lépések könnyen ellenérdekelt csoportok érdekeibe vagy negatív ítéletébe ütközhetnek. Például egy, a költségvetésből történő bankmentés esetén a nem érintett adófizetői csoportok (SZALAI 2010), egy rendkívüli adósságrendezés esetében pedig az el nem adósodott csoportok tiltakozhatnak az állami intézkedések ellen. (BEKE 2010) A kérdés ilyenkor mindig az, hogy melyik érintett társadalmi csoportnak sikerül meggyőznie a kormányzatot és a társadalmat saját igazáról,

vagyis széles körűvé válik-e a kérdés létfenyegetettségként történő elfogadása, vagy sem. (BUZAN – WAEVER – DE WILDE, 81.)

A fennálló jövedelmi és vagyoni különbségek miatt a gazdasági fenyegetések jelenlétére politikai értelemben leginkább a társadalmi középrétegek rezonálnak. Bár a társadalmi középosztálynak igen sokfajta és eltérő definíciója van (ATKINSON–BRANDOLINI 2013; GOLDTHORPE 2012; DEVINE et al.), a gazdasági biztonság szempontjából az e csoporthoz való tartozás anyagi helyzetet érintő ismérvei a kulcsfontosságúak. Vagyis hogy elégséges jövedelemmel rendelkezzenek a társadalom főáramához sorolható fogyasztási és életviteli minta követéséhez, megfelelő nagyságú vagyonnal és megtakarítással ahhoz, hogy a váratlanul felmerülő kiadásoktól ne rendüljön meg a család anyagi biztonsága, elegendő tartalékkal a jövedelemkieséses periódusok áthidalásához, megfelelő lakhatási körülményekkel, s ugyancsak elegendő jövedelemmel gyermekeik iskoláztatásának finanszírozásához és a nyugdíj jellegű megtakarításokhoz. (TÓTH 2016, 77.) A leggazdagabb társadalmi csoportok a felhalmozott vagyonuk nagyságrendje miatt a gazdasági biztonság terén jelentkező egyes fenyegetéseket szubjektív értelemben kevésbé fajsúlyosnak ítélik meg. A nincstelenek viszont kevésbé fontosnak ítélik meg az olyan fenyegetéseket, amelyek – helyzetük természetéből fakadóan – nem érintik az általuk korábban fel nem halmozott vagyont és a nem létező jövőbeni pénzáramlásokat. A középrétegek anyagi helyzetében azonban a gazdasági stabilitás megbomlása és hiánya érzékelhető változást eredményezhet. Ezért a gazdasági biztonságot érintő fenyegetésre a középrétegek a legérzékenyebbek, s mivel politikailag is ők a legaktívabbak, az ilyen fenyegetéssel szemben is leginkább ők mozgósíthatók és aktivizálhatók. A társadalmi középnek erre az érzékenységre minden kormánypolitika fokozottan igyekszik reagálni, sőt érzékenységüket igyekszik kihasználni is. (TÖLGYESSY 2014, 645.)

Egy ideális polgári társadalmat széles középosztály jellemez. A középrétegbe tartozó egyénekre általánosságban jellemző, hogy valamekkora mértékű vagyonnal rendelkeznek, a vagyonbirtoklásból kifolyólag jól körülhatárolható érdekeik vannak, az érdekeik védelmében képesek és hajlandók részt venni a hatalom gyakorlásában és korlátozásában, megmozdíthatók különböző közösségi célok támogatására, iskolázottságuk következtében nyitottak az újításokra, hisznek a demokráciában, a nyilvánosság erejében és a kapitalizmus életszínvonal-növelő képességében. A fenti jellemvonásokkal bíró egyéneket és a belőlük álló középosztályt társadalmi pozíciójukból és vagyoni helyzetükből kifolyólag kevésbé érinti a ciklikusan bekövetkező gazdasági bizonytalanság, az időnként felmerülő gazdasági válságoknak nagyobb mértékben képesek ellenállni. Az állítás persze általánosságban is igaz: egy széles középosztállyal rendelkező társadalom jobban viseli a gazdasági válságokat, nagyobb mértékben jellemző rá a gazdasági stabilitás. Nem véletlen tehát, hogy a 2008-as pénzügyi-gazdasági válságból azok az országok tudtak előbb és kisebb veszteséggel kilábalni, ahol a középrétegek erősek voltak, és el tudták fogadtatni érdekeiket a kormányzatokkal. (TÓTH 2016, 90.)

A fentiek miatt különösen figyelmeztető, hogy a közepes jövedelmű csoportba tartozó egyének aránya számos OECD-országban csökkent az 1980-as és a 2000-es évek elejéhez képest egyaránt. Csupán két példát említve: 1980-ban az Egyesült Államokban a társadalom 60%-a, míg Svédországban közel 80 százaléka tartozott a közepes jövedelműek csoportjába. Mára ez az arány az Egyesült Államokban alig több, mint 50%, Svédországban pedig kevesebb mint 70%. (OECD 2016, 4.) A középosztály szűkülése ráadásul nemcsak a jövedelmek oldaláról, hanem a felhalmozott vagyon szempontjából is bizonyítható. Egyes vizsgálat alá

vont földrajzi régiók egy főre jutó medián vagyonában bekövetkezett változások ugyanis szintén megerősítik a középrétegek szűkülését. Míg a medián vagyon értéke 2000 és 2007 között a világban és a vizsgált régiók többségében gyakorlatilag megduplázódott, addig a válságot követően szinte mindenhol érezhető csökkenésnek indult. A medián vagyon értéke – Kínát leszámítva – a világ valamennyi fontosabb régiójában ma kisebb, mint volt 2007-ben. Afrika esetében például több mint 50%-ot meghaladó mértékű a csökkenés. (Credit Suisse 2017, 17.) A középréteg szűkülése alól Magyarország sem tudta kivonni magát. Míg 2006-ban a középrétegbe tartozó jövedelmi csoportok aránya 38,5% volt, addig 2015-re ez az érték 33,6%-ra csökkent. Az arányok átrendeződése azonban nem kizárólag egyes csoportok jövedelmi lecsúszását jelentette. Miközben ugyanis megnőtt az alsó középosztály aránya, ezzel párhuzamosan a társadalom felső kategóriájába tartozók aránya is érezhető növekedést mutatott. (KSH 2016, 13.) Láthatóan nyílik tehát a jövedelmi olló, és mélyül a szakadék az egyes társadalmi rétegek között. A jelenség persze nem csak Magyarországra jellemző, hiszen ez a tendencia az Európa legerősebb és legstabilabb gazdaságának tekintett német gazdaság esetében is kimutatható. (BARTELS 2018, 57.) Meglepőnek tűnhet, de a helyzet mára odáig jutott, hogy a világ felnőtt lakossága felének vagyona nem éri el a teljes vagyon 1%-át, míg a leggazdagabb 1% az eszközök körülbelül 50%-a, a leggazdagabb 10% pedig az eszközök 88%-a felett diszponál. (Credit Suisse 2017, 11.) A társadalom polarizálódása viszont a középosztály erodálásával jár, ami a gazdasági és politikai stabilitás hiányát, valamint a gazdasági prosperitáshoz szükséges befogadó intézmények és hatalmi struktúrák visszaszorulását hozhatja magával. (BARRO 1999; ACEMOGLU–ROBINSON 2013; KURLANTZICK 2013) A társadalmak említett szerkezeti változásainak következményei miatt pedig a gazdasági biztonság kérdésköre bizonyosan felértékelődik.

7.3. A mutatószámok nyújtotta biztonság

A fentiekben láthattuk, hogy a gazdasági biztonság fogalmi meghatározása nem egyszerű feladat. Mivel a gazdasági biztonság több tudományterület által is vizsgált jelenség, többféle eszközrendszerrel is megpróbálhatjuk igazolni, hogy a biztonság fennáll-e, vagy sem a gazdaság területén. A kormányok és a szakértők leggyakrabban különböző gazdasági és társadalmi mutatószámokkal próbálják bizonyítani, hogy a gazdaságban kiszámíthatóság és stabilitás uralkodik, miként azt is, hogy ezek veszélyeztetve vannak. Egyes államok esetén előfordul, hogy az állam legfontosabb gazdasági funkcióiból kiindulva meghatároznak bizonyos mutatószámokat, és ezek folyamatos nyomon követésével próbálnak képet alkotni a gazdasági biztonság alakulásáról. Oroszországban például 2013-ban 19 indikátor alapján értékelték az ország gazdasági biztonságának helyzetét. (GRIGOREVA–GARIFOVA 2015) A vizsgált mutatószámok többsége könnyen mérhető és jól kvantifikálható volt: *GDP, inflációs ráta, költségvetési egyenleg, GDP-arányos belső és külső államadósság, munkanélküliség nagysága, arany- és valutataralék mértéke, GDP-arányos nemzetbiztonságra fordított kormányzati kiadások, betárolt gabonamennyiség* stb. A biztonsági indikátorok között emellett megjelentek nehezebben számszerűsíthető és eloszlási mutatók is: *az innovatív termelés részaránya a teljes ipari termelésben, a mérnöki tevékenység aránya az ipari termelésben, GDP-arányos tudományos tevékenységre fordított kiadások, létminimum alatt élők aránya, az átlagos jövedelmek megélhetési költségekhez viszonyított aránya, a társa-*

dalom felső és alsó 10%-a által keresett jövedelmek aránya stb. Az Egyesült Államokban 2010 és 2013 között évente közzétették az államok gazdasági biztonsági indexét, amit az amerikai dolgozók és családjaik *jövedelemváltozásából, kiadási terheik (orvosi kiadások, adósság) változásából*, a hivatalos *szegénységi és munkanélküliségi adatokból* számoltak ki. (HACKER et al. 2010; ESI 2013)

Az eddigiekből következtetve a gazdasági biztonsággal kapcsolatban két alapvető állítást alighanem megfogalmazhatunk. Egyrészt jól érzékelhető, hogy az államok gazdasági biztonsági feladatai különböző szinteken jelentkez(het)nek. A stabilitás biztosítása érdekében védeni kell az állam gazdasági intézményeit, a társadalom egészét, jól körülhatárolható társadalmi csoportokat, illetve az egyes egyéneket is. Bizonyos gazdasági feladatok a tipológia valamennyi szintjét érinthetik (például az erőforrások biztosítása), más feladatok azonban csak egyes szinteken értelmezhetők (például szociálisbérletrendszer biztosítása a rászorulóknak számára, munkahelyteremtés az elmaradott régiók és az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők számára). Általánosságban elmondható, hogy a gazdasági biztonságot értékelő indikátorok természetes módon makroszemléletűek, azaz a nemzetgazdaság és a társadalom egésze által felmerülő kockázatok monitorozására alkalmasak. Másrészt viszont a gazdasági biztonság bizonyosan túlmutat az egyéneket – és őket aggregálva a társadalom egészét – érintő szimpla finansziális kérdéseken. A fogalmi bevezetésben általunk közzétett definíció alapján a gazdasági biztonság feladata az anyagi és szociális életfeltételek folyamatos biztosítása és az azokban bekövetkező sérülékenység valószínűségének csökkentése. Ennek következtében a gazdasági biztonságot mérni hivatott mutatószámrendszernek minden bizonnyal túl kell lépnie az egyszerű pénzügyi mutatószámok használatán, és olyan mutatószámokat is alkalmaznia kell, amelyek a szociális életfeltételek értékelésére hivatottak.

Bár – miként azt jeleztük – vannak rá kísérletek, de a gazdasági biztonsággal foglalkozó kutatóközösség eddig adós maradt azzal, hogy – ha nem is a gazdasági biztonságot mérni képes konkrét indikátorok szintjén, de – legalább egy, az indikátorcsoportokat tartalmazó egységes háló megalkotásával összefoglalja a gazdasági biztonság legfontosabb elemeit. Erre a nagyvonalú vállalkozásra írásunkban magunk sem teszünk kísérletet. Az alábbiakban mindössze néhány olyan mutatószámot adunk közre, amelyek bizonyosan összefüggésben vannak a gazdasági biztonság alakulásával. Ezt megelőzően azonban fel kívánjuk hívni a figyelmet két dologra. Egyrészt vitára érdemesnek tartjuk azt a kérdést, hogy egy teljes körű osztályozás adható-e egyáltalán. Magunk inkább úgy véljük, hogy néhány meglehetősen stabil elem mellett, a belső és külső környezeti feltételrendszer alakulásának függvényében esetenként további elemek is részét képezhetik a gazdasági biztonságnak, míg más esetekben figyelmen kívül hagyhatók. Ugyanis a stabil közös elemek mellett a különböző földrajzi régiók és történelmi korok más-más kihívásokat generálnak a gazdasági biztonság számára. Egy erőforrásokban szegény ország esetén az energiabiztonság szavatolása, egy tőkehiányos gazdaság esetében a külföldi tőkebefektetések ösztönzése, míg egy munkanélküliséggel sújtott ország esetében a munkaalkalmak növelése kerülhet a gazdasági biztonság fókuszába.

Abban bizonyosan egyetérthetünk, hogy a gazdasági biztonságot mérni hivatott mutatószámrendszernek tartalmaznia kell azokat a legfontosabb standard gazdasági és pénzügyi mutatószámokat, amelyek hirtelen bekövetkező negatív alakulása a gazdasági, társadalmi és politikai instabilitás veszélyével fenyeget. A teljesség igénye nélkül idesoroljuk a gazda-

sági növekedés mérésére széleskörűen használt bruttó hazai terméket (GDP), az árszínvonal változását és pénzromlást jelző inflációt, az országot vezető kormány összes adósságát jelentő államadósságot és a munkanélküliségi rátát (a munkanélküliek számának és a munkakerő-állománynak a hányadosát).

Jóllehet a már-már fetisizált *bruttó hazai termékkel* kapcsolatos kritikák közismertek (STIGLITZ–SEN–FITOUSSI 2009), de ettől függetlenül a GDP-növekedés-orientált világunk legfontosabb pénzügyi mérőeszköze. A köztudatban a termékek és szolgáltatások pénzben kifejezett értékének aggregátumaként ismert GDP, a termelés mellett a keletkezett jövedelmek alapján, valamint a felhasználás alapján egyaránt kiszámolható. Visszaesése tehát a megtermelt érték, a keletkezett jövedelmek és a fogyasztás csökkenéséről tesz tanúbizonyságot, ami a gazdasági lehetőségek szűkülését jelenti, fokozva ezzel az instabilitás kockázatát.

A GDP kiszámításának lehetőségei:

1. termékek és szolgáltatások kibocsátásának összege csökkentve a termelés során felhasználásra kerülő termékek és szolgáltatások értékével;
2. a munkavállalói jövedelem, a nettó működési eredmény és az értékcsökkenés összege;
3. a lakossági fogyasztás, az állóeszköz-felhalmozás és készletváltozás, a közösségi fogyasztás, valamint az export-import egyenleg összege.

(SAMUELSON–NORDHAUS 2008)

A gazdasági stabilitás szempontjából ugyancsak állandó vizsgálatra szorul az *infláció* alakulása. Az árszínvonal tartós emelkedése, azaz a pénz vásárlóerejének romlása, amennyiben kiszámítható és előre tervezhető keretek között történik, önmagában nem ad okot aggodalomra. Ebben az esetben ugyanis a gazdasági szereplők alkalmazkodni tudnak a pénz értékének stabil változásához. Amennyiben azonban sérül a kiszámíthatóság elve, és/vagy a pénzromlás üteme a gazdasági egyensúly felbomlásával fenyeget (*hiperinfláció*), és/vagy a gazdaság szereplői az inflációt túlzott mértékűnek ítélik, az a gazdaságba vetett bizalom csökkenésével, végső soron pedig a stabilitás sérülésével fenyeget. Az árszínvonal változásával kapcsolatban szólnunk kell a *deflációról* is, vagyis arról a jelenségről, amikor tartós árcsökkenés van jelen a piacon. A defláció ugyanis – különösen, ha magas munkanélküliséggel jár együtt (*stagfláció*) – fékezi a növekedést, és ezáltal szűkíti a gazdasági lehetőségeket. (ERDŐS 1998)

A gazdasági stabilitás vizsgálata során fontos tényezőként tartjuk számon az államadósságot. Véigtekintve az OECD-országok GDP-arányos államadósságának alakulásán (OECD 2017, 63.) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy nem önmagában az adósság nagysága az, ami egy ország gazdasági biztonságát veszélyezteti. Általánosságban természetesen üdvözlendő, ha egy kormányzat a lehető legkisebb belső és külső adósság felvállalására törekszik (és képes például a maastrichti szerződésben rögzített adósságkritérium teljesítésére), de a 2008-as pénzügyi-gazdasági válságra adott gazdaságpolitikai válaszok sok esetben ártértékelték a kormányok adóssághoz való hozzáállását. Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy nem önmagában az adósság nagysága, hanem az adósságpálya fenntartási képessége a döntő a gazdasági stabilitás szempontjából.

A legfontosabb cél a felhalmozott adósság refinanszírozási képességének mindenkori biztosítása és az adósság szerkezetének oly módon történő alakítása (akár a futamidők, akár a külső és belső finanszírozók közötti arányok, akár a különböző devizanemekben kibocsátott kötvények közötti arányok alakításával), ami egy válság esetén az állampapírpiacon „kiszáradásának” esélyét a lehető legkisebb mértékűre csökkenti, ezáltal pedig mérsékli az instabilitás kialakulásának kockázatát.

Egy rövid gondolat erejéig érdemes foglalkoznunk a *munkanélküliségi ráta* alakulása és a gazdasági stabilitás közötti kapcsolattal is. Meglehetősen egyértelműen állítható ugyanis, hogy a növekvő munkanélküliség csökkenti a gazdasági stabilitást. Egyrészt Okun törvénye óta tudjuk, hogy a munkanélküliség növekedése és a GDP-növekedés (tudniillik a munkavállalói jövedelemváltozás) között negatív korreláció (kapcsolat) áll fenn. (KNOTEK 2007) Arthur M. Okun az 1960-as években arra dolgozott ki egy matematikai modellt, hogy a munkanélküliség egyszázalékos csökkentéséhez hány százalékkal kell növekednie a jövedelemnek egy adott gazdaságban. Azóta a kutatók ugyan más mértékű összefüggést találtak a munkanélküliségi ráta és a jövedelemkibocsátás között, de magát az összefüggést nem kérdőjelezték meg. (DALY et al. 2014) Másrészt a munkanélküliség – közvetlen és közvetett – kormányzati kezelése forrásokat von el más ágazati területektől. Harmadrészt a munkanélküliség biztonsági, szociális és gazdaságpszichológiai hatásokat egyaránt generál: a magas munkanélküliséggel sújtott területeken növekvő bűnözéstől kezdve a területi különbségek növelésén át az egyes társadalmi csoportok periferezálódásáig és deprimálódásáig (SZÉKELY 2003). Nem nehéz tehát belátni, hogy a munkanélküliség következményei negatív hatással vannak a gazdasági biztonság alakulására.

Az eddigiekben példaként bemutatott mutatószámokat a *rövid távú gazdasági biztonság* elemeinek tekintjük, amelyek drasztikus változása a gazdasági biztonság és stabilizáció felbomlásával járhat, s különböző intenzitású válsághoz (recesszióhoz, depresszióhoz, összeomláshoz) vezethet. Mint arra azonban már korábban utaltunk, önmagukban bizonyosan nem elégségesek egy olyan komplex jelenség, mint a gazdasági biztonság teljes körű értékelésére. Azt gondoljuk, hogy ehhez további, a gazdaság *versenyképességét, fenntarthatóságát, technológiai fejlettségét, az adott társadalom innovációs képességét* és a különböző *társadalmi csoportok egészségi, oktatási és személyes – munka- és szabadidős – környezeti feltételeit* leíró mutatószámok értékelésére is szükség van. Ezek a tényezők ugyanis – közvetve vagy közvetlenül, de – egyaránt a gazdasági biztonság fontos elemei, amelyeket a *stratégiai jellegű gazdasági biztonság* keretei közé sorolhatunk. Ezek ugyanis olyan tényezők, amelyek hosszabb távon határozzák meg az államok gazdaságának fejlődését, mutatják előrelépési és felzárkózási lehetőségeit, vagy figyelmeztetnek lemaradásának és periferezálódásának veszélyeire. Ma pedig már arra is gyakran találunk példákat, hogy az utóbbi elemek egyaránt megjelennek a különböző mérési megoldásokban. Legyen szó akár a fenntartható fejlődés és a jólét (United Nations 2014), akár a gazdasági biztonság (ILO 2004, 48.) értékeléséről.

7.4. Záró gondolatok

Fejeztünkben arra igyekeztünk rámutatni, hogy a gazdasági biztonság annyiban eltérő a biztonságpolitika más elemeitől, hogy helyzete és alakulása nem kizárólag a gazdasági

folyamatokra van hatással. A biztonságnak ez a területe a politikai és a társadalmi biztonság szempontjából is kulcsfontosságú, ezért a politika mindig kiemelt területként kezeli. A gazdasági biztonság objektív alakulása és ennek szubjektív percepciója egyaránt politikai és társadalmi kérdéseket generál(hat). Az ezekre a kérdésekre adott reakciók pedig sokszor felülírhatják a gazdasági racionalitást is. Mivel a gazdasági biztonság szavatolása során az állam gazdasági intézményei mellett a társadalom egészét, a különböző társadalmi csoportokat, illetve az egyes egyéneket is védeni kell, a biztonság e területének változásait mérni hivatott mutatószámrendszernek olyan mutatószámokat kell alkalmaznia, amelyek alkalmasak a szociális életfeltételek értékelésére, valamint a rövid távú és stratégiai jellegű gazdasági biztonság elemeinek monitorozására is.

Felhasznált irodalom

- ACEMOGLU, Daron – ROBINSON, James (2013): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. Budapest, HVG Kiadó.
- ATKINSON, Anthony B. – BRANDOLINI, Andrea (2013): On the identification of the middle class. In GORNICK, Janet C. – JÄNTTI, Markus eds.: *Income Inequality. Economic Disparities and the Middle Class in Affluent Countries*. Stanford, CA, Stanford University Press. 77–100.
- BARRO, Robert J. (1999): Determinants of Democracy. *Journal of Political Economy*, Vol. 107. No. S6. S158–S183. DOI: <https://doi.org/10.1086/250107>
- BARTELS, Charlotte (2018): Einkommensverteilung in Deutschland von 1871 bis 2013: Erneut steigende Polarisierung seit der Wiedervereinigung. *DIW-Wochenbericht*, Vol. 85. No. 3. 51–58. Elérhető: www.diw.de/documents/publikationen/73/diw_01.c.575224.de/18-3-1.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- BASSOLA Bálint (2010): A Legfelsőbb Bíróság ítélete az autópálya-kartell ügyében. *Jogesetek Magyarázata – JeMa*, 1. évf. 1. sz. 46–50. Elérhető: <https://jema.hu/article.php?c=33> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)
- BEKE Károly (2010): Király Júlia: semmiképp sem kell megmenteni a devizahitelesekét. *Mfor.hu*, 2010. 10. 06. Elérhető: https://mfor.hu/cikkek/makro/Kiraly_Julia__semmikepp_sem_kell_megmenteni_a_devizahitelesekett.html (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02)
- BLACKWILL, Robert D. – HARRIS, Jennifer M. (2016): *War by other means: Geoeconomics and Statecraft*. Cambridge, MA, The Belknap Press of Harvard University Press.
- BREMMER, Ian (2017): How 5 of the World's Biggest Trade Deals Have Fared in the Trump Era. *Time*, November 17, 2017. Elérhető: <https://time.com/5027654/donald-trump-trade-america-first/> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)
- BRESLIN, Shaun (2007): *China and the Global Political Economy*. New York, Palgrave Macmillan.
- BUZAN, Barry – WAEVER, Ole – DE WILDE, Jaap (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Lynne Rienner Publishers. London, Boulder.
- CALLEO, David P. – ROWLAND, Benjamin M. (1973): *America and the World Political Economy: Atlantic Dreams and National Realities*. Bloomington, Indiana University Press.
- COOPER, Richard N. (1968): *The Economics of Interdependence*. New York, Council on Foreign Relations by McGraw-Hill.

- Credit Suisse (2017): *Global Wealth Report 2017*. Credit Suisse Research Institute. Elérhető: www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- DALY, Mary C. – FERNALD, John – JORDÀ, Òscar – NECHIO, Fernanda (2014): *Interpreting Deviations from Okun's Law*. Federal Reserve Bank of San Francisco. (FRBSF Economic Letter 2014-12.) Elérhető: www.frbsf.org/economic-research/publications/economic-letter/2014/april/okun-law-deviation-unemployment-recession/ (A letöltés dátuma: 2018. 02. 02.)
- DE GOEDE, Marieke (2010): Financial Security. In BURGESS, J. Peter ed.: *The Routledge Handbook of New Security Studies*. London – New York, Routledge. 100–109.
- DENT, Christopher M. (2006): Economic Security. In COLLINS, A. ed.: *Contemporary Security Studies*. Oxford, Oxford University Press. 204–221
- DEUDNEY, Daniel (1990): The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 19. No. 3. 461–476. DOI: <https://doi.org/10.1177/03058298900190031001>
- DEVINE, Fiona – SAVAGE, Mike – SCOTT, John – CROMPTON, Rosemary eds. (2004): *Rethinking class: cultures, identities and lifestyles*. Basingstoke (UK), Palgrave Macmillan.
- ERDŐS Tibor (1998): *Infláció*. Budapest, Akadémiai.
- ESI (2013): *Economic Security Index*. Elérhető: www.economicsecurityindex.org/?p=download_reports (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- FEKETE Zsuzsa (2007): Szubjektív biztonságihiány és elégedettség. In UTASI Ágnes szerk.: *Az életminőség feltételei*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. (Műhelytanulmányok 11.) 24–37. Elérhető: <http://vmek.oszk.hu/04800/04806/04806.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- GÄRTNER, Heinz (2005): *Nemzetközi biztonság. Fogalmak A-tól Z-ig*. Budapest, Zrínyi.
- GAZDAG Ferenc szerk. (2011): *Biztonsági tanulmányok – biztonságpolitika*. Budapest, ZMNE.
- GILPIN, Robert (1975): *U. S. Power and the Multinational Corporation: The Political Economy of Foreign Direct Investment*. New York, Basic Books.
- GOLDTHORPE, John H. (2012): Back to Class and Status: Or Why a Sociological View of Social Inequality Should Be Reasserted. *Revista Espanola de Investigaciones Sociologicas*, Vol. 137. No. 1. 201–216. DOI: <https://doi.org/10.5477/cis/reis.137.201>
- GRIGOREVA, Ekaterina – GARIFOVA, Liliya (2015): The economic security of the state: the institutional aspect. *Procedia Economics and Finance*, Vol. 24. 266–273. DOI: [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00658-9](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00658-9)
- HACKER, Jacob S. – HUBER, Gregory A. – REHM, Philipp – SCHLESINGER, Mark – VALLETTA, Rob (2010): *The Economic Security Index. A New Measure of the Economic Security of American Workers and Their Families*. The Rockefeller Foundation. Elérhető: http://jacobhacker.com/assets/2_esi_technical_report_embargoed_until_7-22_low-res.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- IFPRI (2017): *2017 Global Hunger Index: The Inequalities of Hunger*. Washington–Dublin–Bonn, International Food Policy Research Institute. Elérhető: www.ifpri.org/publication/2017-global-hunger-index-inequalities-hunger (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- ILO (2004): *Economic Security for a Better World*. Genf, International Labour Office.
- INOTAI András (2016): *A gazdaság biztonság és a kis országok*. XXIII. Nemzeti Minőségügyi Konferencia, ISO 9000 FÓRUM, Balatonalmádi. Elérhető: www.isoforum.hu/media/programnaptar/files/DrInotaiA-eloadas2016-09-15.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)

- KEOHANE, Robert O. – NYE, Joseph S. (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. New York, Little–Brown.
- KEOHANE, Robert O. – NYE, Joseph S. (2011): *Power and Interdependence*. 4th ed. New York, Pearson. (Longman Classics in Political Science)
- KIRCHNER, Emil – SPERLING, James eds. (1992): *The Federal Republic of Germany and NATO 40 Years After*. London, Palgrave Macmillan.
- KNOTEK, Edward S. (2007): How Useful is Okun's Law? *Economic Review*, Fourth Quarter 2007. 73–103. Elérhető: www.kansascityfed.org/publicat/econrev/pdf/4q07knotek.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 14.)
- KSH (2016): *A háztartások életszínvonala, 2015*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. Elérhető: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv15.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- KURLANTZICK, Joshua (2013): *Democracy in Retreat. The Revolt of the Middle Class and the World-wide Decline of Representative Government*. New Haven, CT – London, Yale University Press.
- LUTTWAK, Edward N. (1990): From Geopolitics to Geo-Economics. *The National Interest*, No. 20. (Summer 1990) 17–23.
- MCCAFFERY, Edward J. – SLEMOD, Joel (2006): Toward an agenda for behavioral public finance. In McCaffery, Edward J. – Slemrod, Joel eds. (2006): *Behavioral Public Finance*. New York, Russell Sage Publications. 3–31.
- MEARSHEIMER, John J. (2001): *The Tragedy of Great Power Politics*. New York – London, W. W. Norton.
- MOLNÁR, György – KAPITÁNY, Zsuzsa (2006): *Mobility, Uncertainty and Subjective Well-being in Hungary*. Budapest, MTA Közgazdaságtudományi Intézet. (Discussion Papers 2006/5.) Elérhető: <http://econ.core.hu/doc/dp/dp/mtdp0605.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- NÉMETH András Olivér (2015): Politikai költségvetési ciklusok Kelet-Közép-Európában – elmélet és empiria. *Köz-Gazdaság*, 10. évf. 4. sz. 167–178. Elérhető: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/2273/1/KG2015n4p167.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- NESADURAI, Helen E. S. (2005): *Conceptualising Economic Security in an Era of Globalisation: What Does the East Asian Experience Reveal?* Coventry, Centre for the Study of Globalisation and Regionalisation. (CSGR Working Paper No. 157/05.) Elérhető: http://wrap.warwick.ac.uk/1963/1/WRAP_Nesadurai_wp15705.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- OECD (2016): The squeezed middle class in OECD and emerging countries: myth and reality. Elérhető: www.oecd.org/inclusive-growth/about/centre-for-opportunity-and-equality/Issues-note-Middle-Class-squeeze.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 12.)
- OECD (2017): *Government at a Glance 2017*. Oecd-ilibrary. DOI: <https://doi.org/10.1787/22214399>
- PATOMÄKI, Heikki (2008): *The Political Economy of Global Security. War, future crises and changes in global governance*. London – New York, Routledge.
- PÉCZELI Anna (2011): A humán biztonság elmélete és gyakorlata, Kanada és Japán példáján. *Grotius*. Elérhető: www.grotius.hu/doc/pub/ESLRKT/2011_243_pecceli_anna_a_human-biztonsag_elmelete_es-gyakorlata.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- POTOCKSKÁNE KÖRÖSI Anita – BERTALAN Péter (2015): A gazdasági válság és a szabályozás. *Acta Scientiarum Socialium*, 44. évf. 7–16. Elérhető: <http://journal.ke.hu/index.php/asc/article/view/2149/2767> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)

- RONIS, Sheila R. ed. (2011): *Economic Security: Neglected Dimension of National Security?* Washington, D. C., National Defense University Press. Elérhető: <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/economic-security.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- SAMUELSON, Paul A. – NORDHAUS, William D. (2008): *Közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai.
- SCHUMPETER, Joseph A. (2003): *Capitalism, Socialism and Democracy*. London – New York, Routledge.
- SOVACOL, Benjamin K. (2013): *The Routledge Handbook of Energy Security*. London, Routledge, Taylor and Francis.
- STEWART, Frances (2004): *Development and Security*. Centre for Research on Inequality, Human Security and Ethnicity. (CRISE Working Paper 3.) Elérhető: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08cd140f0b652dd00159c/wp3.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- STIGLITZ, Joseph E. – SEN, Amartya – FITOUSSI, Jean-Paul (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris, The Commission. Elérhető: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/118025/118123/Fitoussi+Commission+report> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 13.)
- SZALAI Ákos (2010): Megmentsük-e a bankokat? *Portfolio.hu*. Elérhető: www.portfolio.hu/bank/20100518/megmentsuk-e-a-bankokat-133213 (A letöltés dátuma: 2018. 01. 02.)
- SZÉKELY Vince (2003): A munkanélküliség lélektana. In HUNYADY György – SZÉKELY Mózes szerk: *Gazdaságpszichológia*. Budapest, Osiris. 643–668.
- TONGORI Zsófia (2017): Energiabiztonság – Az energiabiztonság fogalmát alakító tényezőkről I. *Hadtudományi Szemle*, 10. évf. 3. sz. 272–287. Elérhető: http://epa.oszk.hu/02400/02463/00036/pdf/EPA02463_hadtudomanyi_szemle_2017_3_272-287.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- TÓTH István György (2016): Középosztály(ok) Magyarországon és Európában. In KOLOSI Tamás – TÓTH István György szerk: *Társadalmi riport 2016*. Budapest, Tárki. 75–96. Elérhető: www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/04tothi.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- TÖLGYESSY PÉTER (2014): Válság idején teremtett mozdíthatatlanság. In KOLOSI Tamás – TÓTH István György szerk: *Társadalmi riport 2014*. Budapest, Tárki. 636–652. Elérhető: www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b350.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)
- United Nations (2014): *Some national, regional and international efforts and practices in the measurement of sustainable development and human well-being*. Elérhető: <https://unstats.un.org/unsd/broaderprogress/pdf/BG-FOC-Broader%20measures-Practices%20on%20broader%20measures%20of%20progress.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 02. 14.)
- VKI (2007): *A biztonság gazdasági vonatkozásai*. Világgazdasági Kutatóintézet. CEU Center for EU Enlargement Studies. Elérhető: <https://adoc.tips/a-biztonsag-gazdasagi-vonatkozasai.html> (A letöltés dátuma: 2020. 06. 14.)
- WALT, Stephen M. (1991): The Renaissance of Security Studies. *International Studies Quarterly*, Vol. 35. No. 2. 211–239. DOI: <https://doi.org/10.2307/2600471>
- WTO RTA (2018): *Regional Trade Agreements: Fact and Figures*. World Trade Organization. Elérhető: www.wto.org/english/tratop_e/region_e/region_e.htm#facts (A letöltés dátuma: 2018. 02. 01.)